

מתי ולמה נהפכו היהודים לשמים

כאשר במאה ה-19 הלכה ונפוצה באירופה יותר ויותר תורת הגזעים והוחל להגדיר את היהודים כגזע אסיאתי השונה מזה האירופי, קפצו רוב אנשי הרוח היהודים ובכללם אבות הציונות על הרעיון הגזעי כמוצאי שלל רב ואימצו אותו בחדווה בלי שים לב למופרכותו

לעקוב

יעקב שביט

22 באוקטובר 2024

לא נדע איך ומתי הגיע לידו של מנדלי מוכר ספרים (ש"י אברמוביץ) החיבור האנטישמי של אוטומר בטה שאותו הזכיר ב"המליץ" מאוגוסט 1878. בחיבור הזה, שראה אור בברלין ונדפס בשתי מהדורות, "דרווין, גרמניה והיהודים או: היהודים הישועים", מביא המחבר רשימה ארוכה של תכונות פיסיונומיות ותכונות רוח ואופי המיוחדות לדעתו ליהודים השמים: הם עם של סוחרים וספסרים טפילים, סולדים מעבודה, ממחקר מדעי ומיצירה אמנותית. היהודי השמי הוא שנון, תאב־בצע, אכזרי וקנאי. ליהודים יש "כוח טבעי" המאפשר להם להשתלט על מוקדי כוח שונים ולנסות לייחד את "הארים". ולכן צריך להקיא את היהודים מהסביבה הגרמנית הארית ולטאטא אותם ב"מטאטא השמד".

כל הקורא את הטקסט האנטישמי הזה של בעט [בטה], כתב מנדלי, אינו יכול שלא לחרוץ כי נכתב על־ידי אדם חולה רוח. מסתבר שאפילו בגרמניה, זו הרואה עצמה כ"מבשרת ההשכלה והשלמות", קמו אנשים בעלי דעות כאלה שכל הקורא אותם יאמר "כי מבית המשוגעים נחבאו לברוח ולהשתגע עלינו". מנדלי חזר לנושא הזה ב-1890 בסיפורו "שם ויפת בעגלה" (כלומר קרון רכבת). משה החייט, הנמנה עם המגורשים היהודים שלא היו בעלי אזרחות פרוסית, אומר שם לשכנו לקרון, הפולני, כי הגרמנים "הממציאים נפלאות בחקירותיהם, החזירו אופן הזמן אחורנית לאלף דור והרי אנו חיים בזמן המבול. ליהודים יקרא היום שם, ולשאינו יהודי יפת". בהתחלה, הוא

הוסיף, הטוענים כך נחשבו למשוגעים אבל אחר־כך "נוספו עליהם משוגעים חדשים לבקרים". מנדלי אולי לא הכיר את ספרו של וילהלם מאר, שכינה את עצמו "הפטריארך של האנטישמיות", "הדרך לניצחון הגרמאניות על היהדות" שראה אור שנה אחר־כך, ב-1879, בו נכתב שהיהודים השמים הם "שבט־עם זר", גמיש, קשוח ואינטליגנטי, מצטיינים בערמוניות ובחלקלקות, מאמינים שהם עם סגולה ומתייחסים לגרמנים "כבני אדם היאים לניצול" (תירגם משה צימרמן).

מה שסלל את הדרך למהלך הזה שבו "שם" המקראי עבר ממחקר השפות, שלפיו השמים הם משפחת לשון ואין בו זיקה בין גזע ללשון, לאתנוגרפיה ולתורת הגזעים היתה הגדרת העם היהודי כ"גזע" שפרטיו מתאפיינים כביכול לא רק בצבע העור, האף והשיער אלא במכלול של תכונות שליליות ובחיסרון של הכישורים היוצרים "אומת תרבות" ואין להם יכולת להשתלב בחברה והתרבות האירופיות. הפילוסוף י"ג הרדר, לדוגמה, כתב שהיהודים ממשיכים להיות "גזע אסיאתי באירופה, זרים לחלק העולם שלנו, שבויים בכבלי החוק העתיק שניתן להם תחת שמים אחרים". כך גם קבע המלומד היהודי־צרפתי תיאודור ריינבך ב-1883 שיהודי אירופה דומים לשמים באסיה ובאפריקה יותר מאשר לאוכלוסייתה של אירופה. גם ההיסטוריון היהודי קלמן שולמן קיבל בספרו הפופולרי (המעובד מגרמנית) "דברי ימי עולם" (1867) את החלוקה ל"ראשים" ה"שונים זה מזה בהלך נפשם, בהכשר יתרון דעה, במבנה גויתם, בתבנית ראשם ובמראה פניהם". כלומר לא מעט אנשי־עט יהודים קיבלו את תורת הגזעים, שנהפכה במאה ה-19 למושג יסודי של האנתרופולוגיה, לדוגמה מדעית ולאקסיומה רווחת. המושג גזע נתפש כלא תלוי בנסיבות היסטוריות משתנות וכטוטלי.

למה הצטרפו המחברים היהודים שהזכרנו כאן ועוד אחרים לשיח של "תורת הגזעים" ואימצו את המושג "גזע" כחלק מהתגובה לאנטישמיות? דומה שהסיבה העיקרית היתה ש"תורת הגזעים" נתנה פירוש אנתרופוצנטרי ליהדות, לא דת היא הגורם המלכד

ומעצב את ייחודה אלא ה"גזע", מהות מאחדת ולא

משתנה

יש המקדימים את היווצרות המושג "שמי" כהגדרה ליהודים אל ההיסטוריון בן ההשכלה הגרמנית אוגוסט לודוויג פון שלצר ב-1781, או אל המלומד הנורבגי-גרמני כריסטיאן לאסן שקבע שלשמים ולארים יש תפישות עולם ותכונות נפש שונות. ומי שהפיץ את המונח "שמי" כציון ליהודים בעולם דובר האנגלית היה חוקר המקרא הסקוטי ויליאם רוברטסון סמית בספרו "הרצאות על דתם של השמים", שאותם הגדיר כקבוצה שלמרות התמורות הרבות שעברו עליה שימרה צורת חיים ייחודית ותכונות אופי ומנהגים משלה. ובצרפת היה ראש וראשון למפיצי המונח "שמי" ההיסטוריון ארנסט רנאן שטען כי ההווה הלשונית השמית היא הגורם הדומיננטי בקביעת האופי של המבנה המנטלי היוצר את "השכל הקולקטיבי" ואת תוצריו, ושכלל השפה השמית היא שפה דלה ונחותה.

כל זה כאמור היה חלק מהדיון שהתנהל במאה ה-19 על הטיפולוגיות של הגזעים השונים והציע שיטות שונות למיונם ולהגדרה של התכונות המאפיינות אותם. בד בבד נהפך המונח "גזע" לזהה למושגים "עם" או "אומה" לא רק בנוגע ליהודים. וכך הגדרת היהודים כשייכים לגזע השמי חילחלה לכתיבה היהודית ונעשתה למוסכמה מוכרת בציבור היהודי המשכיל. עוד ב-1849 התריע "העיתון הכללי של היהדות" שאין להשתמש ב"מושג האופנתית" הזה שמעביר מונחים ממדעי הטבע למדעי האדם. 12 שנים אחר-כך האשים העיתון את ההיסטוריון היינריך (צבי) גרץ שהוא אמנם נלחם ב"תעתועי הגזע" אבל משתמש במונח "גזע" כדי לשבח את היהודים "השמים".

וכך הלך השימוש במונח "גזע" והתרחב. מוריץ לצרוס, אחד משני המייסדים של אסכולת "הפסיכולוגיה של העמים", כתב בחיבורו "מהי אומה?" מ-1879 כי "הדם השמי הוא האצילי ביותר הזורם בעורקי האדם". הסופר פרץ סמולנסקין, בן דורו של מנדלי, כתב ש"רוח ישראל שונה מאז ועד היום מרוח העמים באירופה, כי הוא ממשפחה אחרת, ממשפחת שם, והמה ממשפחת יפת, ורוח המשפחות לא ישנה [ישתנה] ולא יחלש, אם לא תתבוללנה [תתבולל] אחת באחת".

ובחברת "אוטואמנציפציה: קול קורא אל בני עמנו" (1882) הציע הרופא הפסיכיאטר יהודה לייב פינסקר כי שורש השנאה התהומית, היודופוביה הפתולוגית, של הנוצרים כלפי היהודים בני המוצא השמי היא הזרות המוחלטת בין בני ישראל ובני יפת. "היהודים אינם צריכים להסתיר מסביבתם הארית את מוצאם השמי", כתב. זאת ועוד, משה ליב ליליינבלום כתב ביומנו מתחילת 1882 על "התגלות" שהיתה לו באחד הלילות: הוא מצא את בירור המלה "אנטיסימיטיסמוס", "בזמן תגבורת האמונה היינו זרים באירופה על־פי אמנתנו, ועתה, בזמן תגבורת [התגבורת] הלאומיות, הננו זרים על פי גזענו [...] כן הוא, סמיטים אנחנו בתוך בני אריות; בני־שם בתוך בני־יפת [...] אסופי חוץ, אורחים לא קרואים". באפריל 1883 הוא כתב בעיתון היהודי בשפה הרוסית "ווסחוד" כי עם ישראל היה מאז ומתמיד "עם שמי טהור". שתכונותיו הנעלות מעמידות אותו במעלה של העמים ההודו־אירופיים.

ואהרן (אדולף) ילניק, הרב הראשי של וינה, כתב ב-1864 בספרו על הגזע היהודי כי היהודי יכול להתערות בעמי אירופה כי גם הם נוצרו מ"שבטים" שונים, ולא תמיד ההגדרה של יהודי אירופה נחשבה לגנותם. וניטשה כתב ב"מעבר לטוב ולרוע": "היהודים הם הגזע החזק והאיתן והטהור מכל הגזעים החיים היום באירופה".

לצרוס והיימן (חיים) שטיינטל, אבות "הפסיכולוגיה של העמים", ביטלו את החשיבות של המוצא הגזעי הקדום של היהודים וראו בתרבות תוצר מצטבר של ניסיון היסטורי, בחירה ויצירה. לטענתם המוצא, הדם, אינו גורם ביצירת הרוח או התרבות. הקטגוריה "שמי" מציינת את הרוחניות היהודית ולא תכונות אופי שלא משתנות. כנגדם טען עמנואל מנדלשטאם, רופא עיניים ופעיל ציוני, שהעם היהודי לא יוכל להתקיים בתוך העמים האריות ובוודאי לא להיות ל"ארי". שכניהם הארים בזים למי שמנסים לראות את עצמם כארים "ולהתחפש לארים". המרת גזע ("התהפוכה השמית הזאת") לא תרפא את מגפת היודופוביה האנטישמית. וגם נחום סוקולוב כתב ב-1910 שהיהודים הם "עם אחד ישימו יחוד גזענו, אשר אין כמוהו גזע אחד נבדל ונזיר בין מיניים אחרים. לעם אחד שמונה חבלי המולדת והמשפחה, מסורת

אבות ונחלת הורים. המקור של התכונות המיוחדות לעם ישראל הוא ייחודו הגזעי, וגזע הוא מכלול התכונות הפיסיות והפסיכיות שלהם, כפי שהופיעו ועוצבו כבר בימי בראשית. התכונות האלה הן אושיות המחשבה וההרגשה הבאות לידי יחסם לטבע, לעולם, ולחיים".

למה הצטרפו המחברים היהודים שהזכרנו כאן ועוד אחרים לשיח של "תורת הגזעים" ואימצו את המושג "גזע" כחלק מהתגובה לאנטישמיות? דומה שהסיבה העיקרית היתה ש"תורת הגזעים" נתנה פירוש אנתרופוצנטרי ליהדות, לא דת היא הגורם המלכד ומעצב את ייחודה אלא ה"גזע", מהות מאחדת ולא משתנה. האם הפולמוסים האלה על הגזע חילחלו מהאינטליגנציה היהודית אל העם היהודי בכללותו? דומני שאין יהודי בעולם שיגדיר את עצמו כ"שמי", אך למרבה האירוניה הוא לא יהסס להשתמש במונח "אנטישמיות" כדי לתאר את שנאת היהודים.

*תודה לגב' בטינה נולטה מהספרייה במנהיים שאיתרה את חיבורו
האנטישמי של אוטומר בטה.*

הצג עוד

מערכת | הנהלה | מדיניות פרטיות | תנאי שימוש | צרו קשר | רכשו מינוי | ביטול מינוי דיגיטלי | שאלות ותשובות | פרסמו אצלנו

חדשות, ידיעות מהארץ והעולם - הידיעות והחדשות בעיתון הארץ. סקופים, מאמרים, פרשנויות ותחקירי עומק באתר האיכותי בישראל
© כל הזכויות שמורות להוצאת עיתון הארץ בע"מ